

МОВНІ МОДЕЛІ ПРОСТОРУ ЯК КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН (на матеріалі української, англійської та іспанської мов)

*Богущий Вадим Миколайович,
канд. філол. наук
Національна академія внутрішніх справ*

У статті вивчаються способи репрезентації просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовних картинах світу. Проведено аналіз специфіки просторових моделей, питомих для "наївної картини світу" кожної з мов; виявлено й докладно розглянуто найхарактерніші прояви просторової ізоморфії. Виділено й проаналізовано аспекти аломорфізму просторових уявлень трьох мовних соціумів.

Ключові слова: простір, концепт, фрейм, субфрейм, слот, локус, сублокус, мовна картина світу, концептуальна метафора.

Порубіжжя тисячоліть, яке протягом останніх років стало звичним ототожнювати з початком якісно нового етапу в історії розвитку людської цивілізації, означилося й істотними змінами в царині науки – докорінним переглядом старих та народженням нових наукових стратегій і теоретико-методологічних підходів, переакцентуванням та оновленням базисних наукових парадигм. Характерною прикметою сучасного етапу розвитку мовознавчої науки є її "експансія" в царину суміжних галузей знання, тісна взаємодія мовознавства з комплексом дисциплін антропологічного спрямування, що призводить до формування у лінгвістиці антропологічної парадигми, у межах якої мова – на продовження поглядів В. фон Гумбольдта – розглядається як найголовніша діяльність людського духу, що пронизує усі сфери людського буття і пізнання. Відтак, пріоритетна увага мовознавців переноситься з мовних феноменів як об'єктів пізнання на суб'єкт пізнання – людину ("мовну особистість").

У контексті окресленого підходу до мови істотні зміни спостерігаються головним чином у сфері розуміння лексичного значення слова. З цього приводу у монографії сучасної української дослідниці І. Голубовської наголошується, що "представники когнітивної лінгвістики зосередилися на його суб'єктивізмі, антропоцентричності, культурній зумовленості та енциклопедизмі" [Голубовська 2004, 18]. За твердженням дослідниці, "у межах когнітивної лінгвістики лексичне значення виступає актом інтерпретації фрагмента світу людиною, який не зводиться до відношення між знаком і реалією, тобто до референції. Виступаючи ментальною сутністю ... значення слова входить як складова частина до структури знання про навколишній світ, із чим і пов'язаний його енциклопедичний характер. Дослідити семантику слова для лінгвіста-когнітолога означає насамперед подати опис еталонного ментального образу, що міститься у свідомості людини і відповідає слову, а не окреслювати умови та межі денотації" [Голубовська 2004, 18], як це раніше робили дослідники, передусім, структурні семантики.

ПРОСТІР є однією з базисних категорій людського світосприйняття і свідомості. Визначаючи фізичні межі, у яких розгортається людське життя, простір, поряд з часом, входить до числа тих "фундаментальних" [Вежицька 1999, 273] понять, за допомогою яких люди сприймають, осмислюють, витворюють світ, і які представлені практично в усіх мовах світу.

Маючи знакову природу, простір посідає одне з центральних місць у символарії людської культури. Притаманна йому культурна семантика є однією з найдавніших символічних "мов" людства. Метафоризація на основі переосмислення сприйняття простору як однієї з базових понятійних категорій широко використовується у мовній номінативній діяльності. Основою метафоричної транспозиції виступають фрейми просторового характеру, за допомогою яких людина орієнтується в просторі. Просторові характеристики переносяться на явища непросторового плану: реалії матеріального чи суспільно-політичного життя, перебіг історичних подій, психоемоційні стани людини.

Як одне з універсальних понять людської культури і один із найважливіших фрагментів концептуальної картини світу простір з притаманною йому символічною семантикою приваблював увагу багатьох науковців, з-поміж яких такі вчені, як А. Вежбицька, Дж. Лакофф, Ю. Лотман, В. Іванов, Ю. Степанов, В. Топоров, В. Гак, Т. Цив'ян, Т. Топорова, Л. Невська, А. Ніколова, Й. Айдукович, С. Нікітіна, Т. Ніколаєва, І. Сєдакова, Л. Бабенко, Н. Слухай, Т. Філоненко та ін. Ідіоетнічні особливості вираження просторових реляцій в українській, англійській та іспанській мовах також ставали предметом науково-лінгвістичних студій (П. Редін, О. Кардашук, Ж. Соколовська, І. Путова, О. Євтушенко та ін.).

Проте сьогодні не існує спеціальних мовознавчих досліджень, у яких особливості транспозиції просторових значень розглядалися б у контрастивному культурологічному аспекті, хоча таке звернення до матеріалу мов, що належать до різних груп індоєвропейської мовної сім'ї (слов'янської, германської, романської) – відповідно української, англійської, іспанської, – надає широкі можливості для зіставлення й виявлення як збігів в осмисленні й моделюванні простору, зумовлених універсальністю психокогнітивних процесів людини, так і "яскравих, несподіваних контрастів і тонких відтінків" [Телія 1986, 64], спричинених особливостями етнологічного і культурологічного характеру, специфікою типологічної будови тієї чи тієї мови, умовами її історичного розвитку тощо.

Отже, **актуальність** пропонованого дослідження зумовлена необхідністю осмислення культурних реляцій простору як фундаментальної категорії людського буття, нагальністю подальшої розробки теоретико-методологічних та емпірико-практичних основ мовознавчих досліджень у галузі сучасної лінгвокогнітології та лінгвокультурології.

Метою статті є комплексна характеристика засобів репрезентації категорії ПРОСТІР в українській, англійській та іспанській мовах і закономірностей переносу значень з просторової сфери у непросторову з увагою до універсальних і національно-специфічних аспектів процесу транспозиції знання, результати чого інтерпретуються у дусі ідей лінгвістичного когнітивізму та лінгвокультурології.

Об'єктом дослідження є ПРОСТІР як базова категорія світосприйняття та світорозуміння, що сформувалася у всезагальному розвитку культури людства.

Предметом дослідження виступають мовні засоби репрезентації категорії ПРОСТІР в українській, англійській та іспанській лінгвокультурах, опрацьовані у вимірах первинного та вторинного семіозису.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що у ньому вперше в українському мовознавстві в рамках однієї роботи зібрано, проаналізовано й систематизовано мовні засоби, які репрезентують категорію ПРОСТІР у трьох неблизькостпоріднених та різноструктурних мовах, проведено їх комплексний аналіз, на основі чого вироблено фреймову модель здійснення концептуалізації просторових уявлень, опрацьовану з позицій когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Для позначення квантів культурно-семантичного континууму, з якого той чи той носій мови черпає свій досвід, для окреслення "тих смислів, якими оперує людина у процесах мислення і які відображають зміст досвіду і знань, зміст результатів людської діяльності і процесів пізнання світу" [Маслова 2005, 38], в науковій літературі активно використовується таке поняття, як **концепт**.

Концепт уявляється нам на кшталт своєрідної параболи: крива значення слова, яке власне й становить об'єкт концептуалізації, одним своїм кінцем занурена у ментально-психологічну сферу індивіда – представника певної лінгвокультури, іншим – у реальний світ, що знаходить свою вербалізацію за допомогою певних мовних форм. У такій інтерпретації концепт може розглядатися як своєрідний "посередник" між словом, ментальною сферою етнічної людини та екстралінгвістичною реальністю. Термін "концепт" використовується нами на позначення ментально-когнітивного утворення, який відображає систему уявлень і понять про певний фрагмент дійсності і є етнічно, культурно та соціально маркованим.

У контексті цього дослідження особливої актуальності набувають концепти, які у той чи той спосіб пов'язані з просторовими уявленнями певних етнічних соціумів. Такі концепти в науковій літературі ідентифікуються як локуси (латин. *locus* – "місце") – "просторові образи (моделі), що мисляться як закриті стосовно людини, культурно значимі для неї і соціально освоєні" [Прокоф'єва 2004, 9]. Властивості концепту як одиниці когніції знайшли своє специфічне переломлення у теорії когнітивної (концептуальної) метафори, філософське підґрунтя якої можна віднайти у працях Дж. Віко, Е. Касіра, Л. Вітгенштейна, М. Гайдегера, Дж. Лакоффа.

Як квант знання концепт являє собою багаторівневе / багатоярусне ментальне (психічно)-мовне образне утворення, глибинний смисл та істотні / типові ознаки якого, у свою чергу, увиразнюються через такі когнітивні структури, як фрейм та гештальт, зберігаючись у них у "згорнутому" вигляді й виявляючи здатність розгортатися при збудженні, активації семантичної (асоціативної) мережі [Красних 2002, 181–186]. Когнітивний обсяг **фреймів** розширюється за рахунок **субфреймів**, що належать до нижчих рівнів, зазвичай вони вміщують частину інформації (відносини "частина / ціле") і **слотів** – додаткових (термінальних) вузлів, що вбирають у себе нові смисли й адаптують фрейм до конкретної ситуації, змінюючи деталі відображеної у фреймі загальновідомої моделі.

На підставі аналізу наукових розвідок лінгвістів і філософів культури А. Вежбицької, Є. Верещагіна, Я. Голосовкера, А. Гуревича, В. Красних, О. Лосєва, Ю. Лотмана, В. Маслової, П. Флоренського та ін. окреслюються характеристики простору як поняттєвої універсалії, яка представляє найважливішу форму світу й життя в ньому людини. Уявлення про простір широко й різноманітно представлені в мові,

свідомості, культурі й міфології. Тому просторова картина світу – окремої людини, усього етносу чи людства загалом – є "багатошаровою" і становить "складний і рухомий семіотичний механізм" [Лотман 1988, 325–348].

Виформовуючи універсальний, базисний код людської культури, просторові уявлення вже на ранніх етапах розвитку людського колективу пов'язуються з ідеєю руху – переміщення в просторі, що становить "внутрішню характеристику простору" [Топоров 1983, 227–285]. У контексті архаїко-міфологічної моделі світу рух означає не просто зміну локалізації, а осмислюється як подолання й підкорення простору, виявом якого є досягнення центру як кінцевої мети подорожі. При цьому рух супроводжується й відповідними якісними змінами, найчастіше внутрішнім переродженням того, хто рухається тим чи тим шляхом. На фреймовому рівні це переродження співвідноситься з базовою ситуацією ініціації, що поряд з фреймами "початок подорожі" й "рух" є однією з форм оприявлення міфологеми "шлях" у міфопоетичних, фольклорних, а також художньо-літературних і публіцистичних текстах.

В інтелектуальній практиці логосної доби історично сформувалися два основні підходи до осмислення категорій ПРОСТІР і ЧАС: субстанціональний (Демокрит, Ньютон) і релятивістський (Платон, Аристотель, Г. Лейбніц, В. Вернадський). Епохальним за своїм значенням стало вчення А. Ейнштейна з його ідеєю органічної єдності простору й часу, які об'єднувалися вченим у чотиривимірний "просторово-часовий континуум". У царині художньо-естетичної думки ця ейнштейнова ідея своєрідно експлікувалася в працях М. Бахтіна, який об'єднав категорії ПРОСТІР і ЧАС в одне формально-змістове ціле – хронотоп – стосовно літературно-художнього твору [Бахтін 1975, 256].

У сучасній філософії простір мислиться як форма й необхідна умова існування фундаментальних матеріальних явищ і процесів. Властивостями простору традиційно вважають тривимірність, безперервність, однорідність, ізотропність, кривизну, кінецьність / безкінечність. При цьому постулювання саме такої кількості просторових вимірів залишається одним із найбільш суперечливих питань. Недовершеність загальнофізичної картини простору, що стала особливо помітною в ХХ ст., спричинила дедалі ширшу розробку проблем природи й сутності простору, зокрема й у її лінгвістичному вимірі.

Ізоморфізм основних для багатьох мов світу просторових моделей, структура яких визначається антонімічними субфреймами "попереду / позаду", "вгорі / вниз", "праворуч / ліворуч", "далеко / близько", пояснюється їх формуванням у практичній діяльності людини (спочатку безвідносно до соціальних, а також гендерних характеристик індивіда) на найбільш ранніх стадіях розвитку людської культури, коли ще не існувало спеціально виробленої системи просторових координат та засобів їх визначення, а тому людина використовувала найбільш прості, доступні, "підручні" точки відліку й виміру, дані їй у безпосередньому досвіді, – власне тіло й горизонтально орієнтований географічний простір (тобто поверхню землі).

На більш високих стадіях цивілізаційного процесу базисний шар просторових номінацій конкретного мовного соціуму розширювався, ускладнювався, урізноманітнювався, зокрема й під впливом артефактів культури та історії кожного окремого етносу.

Виходячи з міркувань щодо стадіальності просторових уявлень людства, нами проведено аналіз специфіки спадкових моделей, характерних для "наївної картини світу" кожної з названих мов. Як питомі для неї універсальні способи конституювання простору розглянуто **антропо-** і **геоцентричну** просторові моделі. Зазначається, зокрема, що антропоцентричний просторовий канон у мовній картині світу (МКС) реалізується за трьома напрямками – як антропоцентризм, антропометризм і антропоморфізм і оприявнюється через "олюднення" явищ навколишнього світу, створення "людиноорієнтованих" еталонів (стереотипів), котрі визначають кількісні та якісні вектори сприйняття дійсності. При цьому антропоцентричний і антропометричний принципи організації НМКС назагал частіше заявляють про себе в процесах вторинної номінації – персоніфікації / метафоризації, метонімізації, тоді як антропоморфний принцип виявляється більш актуальним як підґрунтя для міфологізації просторових уявлень. Специфіка вимірів простору, ідентифікованих як геоцентричний код, передбачає характеристику його фізичних параметрів відносно горизонтальної поверхні (землі), яка береться за точку відліку (нульовий рівень). У цій парадигмі простір розглядається здебільшого у вертикальному зрізі, і його основні параметричні характеристики пов'язані з векторами, що лежать на одній лінії, відображаючи протилежні напрямки *угору* й *униз*. В англійській мові основними засобами просторового дейксиса на позначення орієнтацій *угору* й *униз* виступають лексеми *up* і *down* (а також *below* й *beneath*); в іспанській – *arriba* / *abajo*.

Використання **соматизмів** нами розглядається як один з найбільш поширених засобів мовної рефлексії просторових відносин. Відзначається існування міжмовної образності та аналогічного семантичного наповнення одиниць соматичної лексики, зокрема тих, що використовуються для мовного вираження просторових відносин чи номінації об'єктів простору (укр. *гирло* (ріки); рос. *устье*; англ. *mouth*; ісп. *boca*).

Як характерний прояв ізосемії, зумовлений універсальністю будови й фізіологічних функцій людського тіла, розглядається нами позитивне конотування просторових орієнтацій *правий*, *праворуч* і, відповідно, негативна аксіологічність просторових орієнтацій *лівий*, *ліворуч*.

Пріоритетну увагу зосереджує на собі концептуалізація просторових уявлень українською, англійською та іспанською мовною свідомістю та вербалізації цих уявлень у рамках вторинного семіозису.

Зокрема, з'ясовується вплив процесу урбанізації на розширення діапазону й національну специфікацію засобів просторової номінації. *Місто*, услід за М. Вебером, Р. Белютінім, О. Гуньковою й ін., інтерпретується як "друга природа", антропогенний ландшафт, урбанізований простір. На підставі семантико-когнітивного аналізу українських паремій з ключовими словами *місто* / *село*, *міський* / *сільський* можна зробити висновок про дихотомічну протиставленість міста і села в українській МКС. При цьому в українській етносвідомості – як переважно сільській – відбувається концептуалізація міста як чужого простору (*Без грошей до міста, без солі додому*). У свідомості українського етносу село протиставляється місту як осередок життєвої мудрості й високих моральних цінностей (*До міста по гроші, а на село по розум* тощо). Аналогічним чином антитеза "село-місто" відбилася й у твор-

чості українських письменників другої половини XIX ст. – Івана Франка, Панаса Мирного та ін. Аналіз корпусу українських паремій дожовтневої пори засвідчує також, що у свідомості сільського населення сформувалося уявлення про зарозумілість городян (*Що город, то норів; Що город, то гонор*).

В англійській мові спільне для української та англійської МКС явище негативного конотування міста спостерігається у популярному вислові Вільяма Купера (XVIII ст.) *The God made the country, and man made town* – "досл. Бог створив село, а людина – місто" у значенні "штучні, створені руками людини об'єкти не такі гарні, як витвори природи". Типологічно спільним з українською МКС виявляється й притаманне для англійської мовної свідомості протиставлення мешканців міст та сільської місцевості (*town mouse / country mouse*), однак, на відміну від української МКС, воно не бачиться як гостре й принизливе для мешканців сільської місцевості. Як явище аломорфізму відмічено використання урбанолексеми *town* для означення різних форм соціальної активності індивіда в таких англійських фразеологічних одиницях, як *on the town* – про того, хто веде непутяче життя, *a man about town* – "денді, світська людина; жуір", а також відверто негативні конотації, пов'язані з лексемою *city* (*city slicker* (амер.) – "чепурун, франт, джэнджик"; *go up and down the city road* – "водитися по міській дорозі від шинку до шинку, витрачаючи усі гроші на спиртне"). В іспанській мові оцінний компонент локусу *місто* реалізується у назвах окремих міст і селищ.

Досліджуючи ціннісний потенціал сублокусів (субконцептів із просторовим значенням) *вулиця, бульвар, площа, базар / ринок* та їх дериватів можна зазначити, зокрема, що прояви ізосемії в усіх трьох зіставлюваних мовах пов'язані з використанням лексичних компонентів *вулиця / street / calle* для актуалізації слоту "соціальна поразка, занепад": укр. *бути (опинитися) на вулиці*; англ. *(to be) in the street*; ісп. *quedar(se) en la calle; echar a uno a la calle* тощо. Окрім цього, в англійській, українській, іспанській мовній свідомості вулиця асоціюється із загальним, усередненим: укр. *людина з вулиці*; англ. *man / woman / men in the street*; ісп. *de la calle*. Як явище симетрії у трьох зіставлюваних мовах варто розглядати й особливості використання деривату *вуличний* як аксіологічного маркера для позначення людей та явищ: укр. *вулична жінка (дівка)*, буков. діал. *вуличниця*; англ. *street woman / street walker*; ісп. *cantonera*; укр. *вуличний авторитет*; англ. *street credibility*.

Виявом аломорфізму можна вважати дихотомію міських "підпросторів", що найбільш чітко простежується в корпусі англійських фразеологізмів з ядерним компонентом *вулиця (street)*: *high (main) street / back street*. При цьому по мірі вкорінення "феномену міста" в культурній свідомості англійського етносу урбанолексема *street* починає дедалі частіше використовуватись і для номінування явищ непросторової дійсності – абстрактних понять, моральних якостей людини тощо (*a one / two-way street; to work both side of the street; (right) up your street; to be in the same street with smb.; life is one way street*), а назви окремих вулиць, зазнавши метонімізації, ідентифікуються сьогодні як позначення окремих сфер суспільного, політичного, економічного, культурного життя (*Wall Street, Downing Street, Harley Street, Lombard Street, Throgmorton Street, Grub Street, Wardour Street, Civvi Street,*

Queer Street). В українській мові такі приклади є менш численними; як найбільш вживана відзначається топонема *Банкова*.

Аксіологічне навантаження має й урбанолексема *бульвар / boulevard / bulevard*, присутня сьогодні практично в усіх сучасних європейських мовах у значенні "широка алея посеред міської вулиці чи вздовж узбережжя", а також її деривати: укр. *бульварний, бульварщина*; англ. *boulevardier*; ісп. *bulevardera*. Аналіз випадків використання зазначених лексем як оцінних маркерів дозволив зробити висновок про те, що поняття, співвіднесені з бульваром (*бульвар, бульварний, бульварщина*), у зіставлюваних мовах назагал ретранслюють семантику ціннісного (естетичного) низу. Аналогічною є й аксіологічна маркованість прикметників: укр. *базарний (базарна баба)*; рос. *площадной (площадная брань)*; англ. урбаноніма *billingsgate* – "базарна лайка".

У зіставлюваних мовах широко використовуються можливості національної топоніміки. До цієї групи слід віднести насамперед паремії з топонімами, які асоціюються з подіями певної історичної епохи: укр. *Пронав (згинув), як француз в Москві; Були ляхам Жовті Води, буде ще й Пулява*; англ. *Meet one's Waterloo* – "Зустрітися зі своїм Ватерлоо"; ісп. *En Calatañazor, Almanzor perdió el tambor* – "У Калатаньяфор Альмансур загубив свій барабан".

Достатньо численну підгрупу становлять побудовані за схожими семантичними моделями іспанські й українські паремії з топокомпонентами, що відображають факти матеріальної культури локусу, фокусуючи увагу передусім на продуктах господарської діяльності мешканців конкретної місцевості чи населеного пункту. Іспанські паремії цієї підгрупи відповідають слоту "достаток": *Pan de Bamba, mollete de Zaratán, ajos de Curiel, quesos de Peñafiel y de Cerrato la miel* – "Хліб з Бамби, булки з Саратана, часник з Кур'єля, сир з Пеньяф'єля, мед з Сerratо"; *Tres cosas tiene Almendralejo: trigo, cebada y vino añejo* – "Три речі є у Альмендралехо: пшениця, ячмінь і видержане вино". Натомість українські паремії в узагальненому вигляді відображають низьке матеріальне становище мешканців місцевостей, позначуваних тополексемами. Пор.: *У Печері – лягай спати без вечері; Сосниця розкішниця, єсть де сісти, та нема чого їсти; Городня – голодня; Піди й за Карпати, то треба бідувати; Піди за Бескиди – не збудеш біди* тощо.

Як явище асиметрії в контексті зіставлюваних НМКС слід констатувати наявність величезної кількості іспанських паремій, де подається естетична оцінка топооб'єкта, тобто "відображаються суб'єктивні уявлення носіїв мови про характер доквілля" [Путова 2008, 117–124]. У більшості з них міститься позитивна оцінка локусу: *Quien no ha visto Granada no ha visto nada* – "Хто не бачив Гранаду, той не бачив нічого"; *No hay peor cosa que ser ciego en Granada* – "Нема нічого гірше, аніж бути сліпим в Гранаді"; *Quien no ha visto a Sevilla, no ha visto maravilla* – "Хто не бачив Севілью, той не бачив дива"; *Lisboa, terra boa* – "Лісабон, мальовничий край"; *Zaragoza la harta, Valencia la bella, Barcelona la rica, Huesca la amena* – "Сарагоса сита, Валенсія мальовнича, Барселона багата, Уеска чарівлива".

Для спрагматизованої свідомості англійців майже не властиве таке емоційне сприйняття краси своєї батьківщини. Найбільше, на що у цьому сенсі спромоглися

англійці – це перифрази на кшталт *The garden of England* – "сад Англії" (про долину річки Івшем (*Evesham*) у графстві Кент).

Англійські приказки також засвідчують помітно більший історичний оптимізм і самовпевненість англійців – порівняно з соціальним песимізмом українців, спричиненим складними умовами її історичного розвитку. Впадає в око і закарбована мовними формами більша соціальна згуртованість мешканців Британії, зумовлена раннім розвитком капіталістичних відносин і, відповідно, формуванням робітничого класу: *What Manchester says today, the rest of England says tomorrow* – "Що у Манчестері скажуть сьогодні, завтра скажуть по всій Англії".

Провівши зіставний аналіз аксіологічних можливостей гідронімічних локусів *річка* і *море* можна зробити висновок про те, що гідронімічний локус *річка* найбільш широко представлений в українській МКС, що обумовлюється особливостями гео-кліматичних умов на територіях, де селилися давні слов'яни. Цей екстралінгвістичний фактор відображається, зокрема, в уявленнях українського соціуму про річку як велику кількість чогось (субфрейм "об'єм", слоти "дуже багато" і "достаток"): *литися річкою (рікою, річками, ріками); медові та молочні ріки; молочні ріки і киселеві (масляні) береги*.

В англійській МКС, головним чином у пареміях, які виникли в середовищі англомовних переселенців у США, зазнає актуалізації й аксіологізації така прототипна ознака гідролокусу *річка*, як *рух води у певному напрямку*, зумовлена фактом використання річок континенту як транспортних магістралей (*sell smb. down the river; send somebody up the river; up the river*). У системі просторових уявлень, питомих для іспанської МКС, відзначається деактуалізація семантики водотоку і руху *уверх / униз* по річці, зумовлена особливостями рельєфу країни.

Відзначаються розбіжності щодо "обсягу" використання і фреймової структури локусу *море* (англ. *sea*; ісп. *mar*) у зіставлюваних мовах. Явища аломорфізму у цьому плані зумовлені насамперед факторами екстралінгвістичного порядку, зокрема, тією обставиною, що Англія й Іспанія завдяки їх географічному положенню протягом багатьох століть були двома найбільшими морськими державами у Європі. Натомість Україна впродовж тривалого часу не була територіально пов'язана з морем, хоча в свідомості українського етносу здавна присутні уявлення про такий географічний феномен, як *море*.

В іспанській мові гідронім (тобто лексична одиниця – назва водного об'єкта) *море* становить основу кількох концептуальних метафор, що утворюють слот "марно витрачати зусилля, намагатися виконати роботу, наперед приречену на невдачу": *echar agua en el (la) mar* – "лити воду у море" (пор.: укр. *Нащо в море воду лить, коли море повне*); *arar (cavar) en el mar* – "орати море" (пор.: укр. *море мукою засіяв*); *echar lanzas en la mar* – "поцілити / кидати списами в море"; *meter la mar en un pozo* – "вмістити море у колодязь"; *vasiar la mar* – "вичерпати море", а також слоти, що містять характеристики таких людських вад, як непрактичність, дворушництво, надмірні забаганки, необов'язковість, недотримання обіцянки: відповідно *no hallar agua en el (la) mar* – "не знайти води в морі; не зуміти зробити найпростішого; упустити з-під самого носа (щось)"; *nadar (navegar) entre dos aguas* – "плавати між

двох морів; прислужувати і нашим, і вашим (семантика дворушництва виникає тут завдяки дейктичному прийменнику *entre* – "між"); *querer (uno) la mar e sus conchas* – "хотіти моря та його мушлі [на додачу]; хотіти забагато"; *escribir en el mar* – "написано на морі (пор.: укр. *вилами по воді писано*); легко забувати про свої наміри, кидати слова на вітер"; *hablar uno de la mar* – "говорити щось морю; будувати нездійсненні плани".

Семантико-когнітивний аналіз українських, англійських, іспанських фразеологізмів з ключовими компонентами *рай / paradise / paraíso* засвідчує, що основою для виникнення переносного значення зазначених міфолемем є прототипна (Біблійна) ідея цілковитого щастя, обумовлена й спільною етимологією названих міфонімів (від д.-ір. *pairidaēza* – "багатство, щастя, майно, скарб"): укр. *райське життя, земний рай*; англ. *earthy paradise / paradise on the Earth*; ісп. *paraíso terrenal*. Значення ціннісного верху передається також за допомогою іменника *небо, небеса* (як місця перебування Бога), що відповідає загальній просторовій орієнтації *уверх* (укр. *сьоме небо*; англ. *the seventh heaven*; ісп. *el séptimo cielo*). Відзначається превалююча іронічна забарвленість фразеологічних одиниць з лексемами *рай / paradise / paraíso* у зіставлених мовах: англ. *fool's paradise*; ісп. *paraíso de los bobos*.

Назви нижніх шарів потойбічного світу в зіставлених мовах є етимологічно відмінними, що може пояснюватися домінантним впливом різних культурних традицій: паганських вірувань, християнської релігії (укр. *пекло*; англ. *hell*; ісп. *infierno*), загальноєвропейської літературної традиції. При цьому в межах кожного із зіставлених мовних соціумів виділяється низка автентичних асоціацій, що становлять когнітивне підґрунтя процесів метафоризації назв нижніх субпросторів потойбічного світу. Так, група англійських паремій з компонентом *hell* об'єднується фреймом "безнадія, марні сподівання" (*not a hope in hell; not a prayer [in hell]; snowball's chance in hell*). Актуалізована в ідіомі *snowball's chance in hell* прототипна ознака пекла – надміру висока температура – в українській НМКС становить когнітивне підґрунтя таких іронічно забарвлених паремій, як *У пеклі все тепло, а пойді в рай, то й дровами дбай; Як тити в рай, так и дров дбай, а як у пекло, так и так тепло*.

Взяті назагал, наведені вище міркування, думки науковців, наші власні спостереження переконують у тому, що простір насправді є однією з центральних категорій (концептів) людської культури, за допомогою якої людина сприймає, осягає, усвідомлює світ, витворює його у своїй уяві та вербалізує просторові відношення в процесі мовленнєвої комунікації. Водночас, зумовлена культурно-історичним досвідом етносу / народу / нації, дана "універсалія" відображає специфіку уявлень про простір у свідомості того чи того народу, яка особливо чітко увиразнюється при порівняльному аналізі тих уявлень, що історично склалися і сьогодні існують у різних етнічних колективах.

В статье исследуются особенности выражения пространственных отношений на материале трех разноструктурных европейских языков – украинского, английского, испанского. На материале сопоставляемых языков исследуется специфика пространственных моделей, свойственных "наивной картине мира". Выделены и проанализированы явления алломорфизма пространственных представлений

украинского, английского, испанского языковых социумов, определены обуславливающие их факторы лингвистического и экстралингвистического порядка.

Ключевые слова: пространство, концепт, фрейм, субфрейм, слот, локус, сублокус, языковая картина мира, концептуальная метафора.

The article focuses on cultural and national peculiarities of space models in the Ukrainian, English and Spanish languages. The peculiarities of space models have been analysed in the frames of "naive world model", alongside with geometrical and evaluative aspects of semantic oppositions.

Key words: space, concept, frame, subframe, slot, locale, sublocale, language world model, conceptual metaphor.

Література:

1. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения сборник / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелёва ; предисл. Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёва]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 776, [1] с. – (Язык. Семиотика. Культура).
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – С. 18.
5. Испанско-русский фразеологический словарь / [Э. И. Левинтова, Е. М. Вольф, Н. А. Мовшович и др.]. – М. : Русский язык, 1985. – 1080 с.
6. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – С. 181–186.
7. Лотман Ю. М. Сюжетное пространство русского романа XIX столетия / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: книга для учителя. – М. : Просвещение, 1988. – С. 325–348.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – С. 38.
9. Прокофьева В. Ю. Русский поэтический локус в его лексическом представлении: на материале поэзии "серебряного века" : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Виктория Юрьевна Прокофьева. – СПб., 2004. – С. 9.
10. Путова И. Н. Топоним в составе испанских и русских паремий / И. Н. Путова // Научный вестник Воронежского гос. архитектурно-строительного ун-та. Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – Воронеж, 2008. – Вып. 1 (9). – С. 117–124.
11. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1098 с. – (Словники України).
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
13. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227–285.